

IV. A NEMZETI KÖZSZELLEM

1. A román néplélek mint ideál és valóság

A nemzet hivatása

A népi kultúra elemzésén keresztül próbálta kibontani a román népjellemet különböző megnyilatkozásaiban a kolozsvári professzor, Gregoriu Silași. Az ASTRA 1876-os közgyűlésén konvencionális módon a népköltészetet vette alapul; újszerűbb egy hosszabb, 1878-as írása, melyben a vezető román társastánc, a Româna mögöttes tartalmát, nemzeti jelentőségét elemezte. Itt leszögezte, hogy a román természet egyrészt kolerikus, másrészt melankolikus, s ez a kettősség mutatkozik meg a népdalokban: a *hora* örömet, a *doina* pedig fájdalmat fejez ki. Táncaikban viszont a románok római származásuk, múltjuk büszke tudatában szembeállnak a százados megaláztatással, elnyomatással – az egész világgal, fejedelemmel, de még az ördöggel és az Istennel is (Vasile Alecsandri véleményét idézve) –, ezt az öntudatot fejezik ki a *româna* lépései is.¹

A dicső, ám viharos múlt a (kortársak szerint) sajátos hivatást adott a románságnak: hogy a kereszténység és a civilizáció védőbástyái legyenek a keleti barbársággal szemben. Közismert tény, hogy Közép-Kelet-Európa minden keresztény nemzete magát tekintette kiválasztottnak erre a szerepre; a románság esetében inkább az az érdekes, hogy a 19. század második felétől eltolódott a hangsúly: az összeurópai keresztény szolidaritás helyét a latin nyelvcsalád közösségtudata vette át, s eszerint a román nemzet új hivatása, hogy a szláv tengerben a latinitás keleti őrei legyenek. Ezt az új programot képviselte (mások mellett) a modern román

kultúra egyik fő szervezője, Titu Maiorescu, aki egy 1879-es parlamenti beszédében leszögezte, hogy a románok esetében a (görögkeleti) vallás csak járulékos elem, a meghatározó pedig a vér, a nyelv, a közös kultúrára törekvés, ezek pedig a latin fajhoz kötik őket. A kor vezéreszméje a latinitás kell hogy legyen, mivel a hajdani törökellenes harcok elmúltával a románság immár nem a kereszt védelmezője, sőt az ortodoxia képviselője most éppen Oroszország, a terjeszkedő veszélyforrás.² Az új nemzethivatás természetesen korábbi keletű, a *Familiában* is már 1868-ban megjelent. A föltehetőleg Vulcan tollából származó cikk szerint „a román nép számára vezető hely van fönntartva a nemzetek asztalánál. A múltban a kereszténység és a civilizáció védőfala volt a sötétséggel és a barbársággal szemben, a jövőben pedig az lesz a hivatása, hogy a nyugati nagy római elem őrszeme és a civilizáció keleti előőrse legyen a Kárpátok ölén, a Duna mentén és egészen le a Pindosz lábáig.” Minderre följegősítja dicső származása, történelmi tettei, mártírjai, csupán egy dolog hiányzik: a tanulás, a széleskörű művelődés³ – s ez az a gondolat (az önkritikus nemzetkép), amely előremutató elem a közhelyszerű gondolatban.

A történelmi küldetés teljesítésének alapfeltétele persze a hazaszeretet, mely a kortársak közvélekedése szerint a románok általános erénye (a régióban általános gondolat).⁴ Nemcsak Európa, hanem személy szerint bárki számíthat a románra, ha elnyerte bizalmát – biztosított minket a szászvárosi lap szerkesztője: „A románokat olyan embernek ismerik, akire számíthatsz. Ahova állítotad, ott marad; a dolgot, amivel megbíztad, elvégzi; ha egyszer elnyerted a bizalmát, az minden körülmények között megmarad. Ezért jó katona a román, igaz barát jóban-rosszban.”⁵

Hogy valójában mire alkalmasak a románok, arról még ezen az általános szinten is megoszlottak a vélemények. Dél-erdélyi útikönyve előszavában Silvestru Moldovan még a század végén is a hagyományos konzervatív képet festette: a románok ragaszkodnak ősi hagyományaikhoz, szokásaikhoz, vallásukhoz, nyelvükhöz, ezért nem keverednek, nem asszimilálódnak. Ez eddig nagyon

kedvező – tehetnénk hozzá –, ám a szerző ezután enyhe kritikába hajlott: „Mivel sokra tartja az öregektől örökölt dolgokat, a román nem szereti a változásokat, az újdonságokat. Csak akkor hisz valakinek, ha teljesen megbizonyosodott annak igazáról, egyébként igen zárkózott az idegennel szemben.”⁶ Még a hagyományos parasztsággépet is lehet azonban másként hangszerelni, erényeit belépőjegynek tekinteni a modern élet szféráiba, mint azt a *Revista Orăștiei* közel egykorú cikke érzékelteti: az elterjedt hazafiatlanság-vádat cáfolandó a szerző leszögezte, hogy a román legények rendzavarás nélkül, fegyelmezetten szolgálnak a hadseregben, józanok, dolgozók, engedelmesek; más népek altisztté lett fiaival ellentétben azonban leszerelés után ők nem kapnak állami hivatalt, állást a postán, vasúton, bíróságon, hanem mehetnek vissza az eke szarva mellé.⁷ Egyébként ugyancsak a román katona megbízhatósága, kitartása egy másik itteni cikk témája, amely egy német tiszt dicsérő szavait idézte a 31. nagyszebeni román gyalogezred rendkívüli menetteljesítménye kapcsán (a tizenöt óra folyamatos gyaloglást, hetvenöt kilométer megtételét csak hat katona nem bírta végigcsinálni, míg az 50. székely ezredből nyolcvanvan estek ki).⁸

Találkozunk azonban olyan véleménnyel is – mégpedig évtizedekkel korábbról – amelyik éppen a románok sokoldalú képességeit emelte ki: ilyen a *Familia* szerkesztőjének egy 1868-as cikke, melyben Simeon Balinth életútját vázolta föl: „A román mindenre született. Pap, professzor, jogász, politikus, diplomata – és ha úgy hozza a szükség, mind katona lesz. 1848 éppen ennek a bizonyítéka.” Ezt példázta Vulcan szemében az esperes pályája is, aki negyvennyolcban prefektus volt az Érchegységben, most pedig minden román lap előfizetője, minden jótékony ügy támogatója.⁹

Polgári erények

- *kötelességteljesítés*

Balintból valóban az események forgatagában lett katonai előljáró, a dualizmus békés évtizedeiben azonban Vulcan nem fegyveres föllépést várt el egy jellemes romántól, hanem mindennapi kitartó munkát, kötelességei megbízható teljesítését – az ilyen emberekben látta a nemzet fölemelkedésének zálogát, mint például Andrei Medanu Kővár vidéki aljegyző pályafutásában: „Minden férfi esetében az egyik legszebb erény, ha a maga működési területén teljesíti hivatását. Az a férfi, akinek képét ebben a számban közöljük, azon embereink közé sorolható, akik mindig méltósággal igyekeztek elvégezni kötelességüket, akik tisztességgel betöltötték hivatásukat. Mindezt éles elméjének, elvhűségének, munkabírásának és makulátlan jellemének köszönhette.”¹⁰ Más módon, de szintén a kötelességteljesítés névtelen hősei az előző fejezetben szereplő román bakák is.

Ennek az erénynek a kialakítását kicsi korban el kell kezdeni, a felelősség tehát elsősorban a szülőké, mint Ana Botta egy 1874-es cikkében leszögezte: ne mindenáron magas pozíciót szánjunk gyermekünknek, hanem azt ültessük el benne, hogy kötelességei teljesítésével lehet a társadalom köztisztelőjében álló tagja.¹¹

- *munka és takarékoság*

A modernizációra beállított román kortársak természetesen nem csupa mechanikus utasítás-végrehajtóra kívánták alapozni népük fölemelkedését, hanem elsősorban a tanulást, önképzést, a tudatos és szorgos munkavégzést valamint a kereset, vagyis megőrzését várták el „polgártársaiktól”. Ezt kicsi korban kell belenevelni a gyermekbe – hangsúlyozta egy 1856-os, a *Telegraful Român* lapjain megjelent cikkében Visarion Roman, akít a román modernizációs törekvések megtestesülésének tekinthetünk. A madár repülésre, az ember munkára termett – folytatta a szerző –, ez az élet alapja; nincs drágább adomány a szülők részéről, mintha a munkaszeretetet adják át gyermeküknek. Állandóan foglalkoztassák, játékkészítéssel, de legjobb, ha jövőd hivatásában gyakorolja magát – semmit sem szokik meg ugyanis könnyebben az

ember, és szokik le nehezebben, mint a lustaság, a semmittevés.¹² Ezen általános népnevelő szándék talán legkerekebb későbbi összefoglalása a *Revista Orăștiei* egy 1895-ös vezércikke, melynek már címe is kész nemzetgazdasági program: *Tanulj, dolgozz, takarékoskodj és biztosíts!* A szerző leszögezte, hogy ez a négy szó az alap minden egyén és nép számára a fölemelkedéshez és jóléthez.

A tanulás jelentőségéről írott gondolatokat a megfelelő fejezetben ismertetjük, itt csak annyit bocsátunk előre, hogy a szerző szerint intelligencia valamint alapos és korszerű tudás nélkül hatékony munka sem lehetséges. E két föltétel azonban még mindig kevés a jóléthez – vitte tovább a sort a szerző, emlékeztetve rá, hogy számos filozófus, közgazdász, bankár, gyáros írt vaskos köteteket a „hogyan legyünk gazdagok?” témájára, s ezek mindegyikében kiemelten szerepel, hogy lehet akár mennyit dolgozni, keresni, mégis szegény maradhat az, aki nem ismeri a takarékoság művészetét, melynek lényege igen egyszerű: „kevesebbet költeni, mint amennyi a bevétel!” Szerzőnk Benjamin Franklint idézte, miszerint az idő a legértékesebb dolog, elvesztegetése a legnagyobb mulasztás – a takarékoságot tehát időben el kell kezdeni, hogy kellő tőkét lehessen gyűjteni. Ezután hosszabb eszmefuttatás következett a tőke mibenlétéről – nemcsak pénz, hanem a ruházat, bútorok, a tűtől és tolltól kezdve mindenféle eszköz, de az oktató könyvek, műalkotások is, sőt maga az ember is, akinek oktatására sokat költöttek, hogy új dolgokat és tőkét termelhessen. Megfigyelhető, hogy a legműveltebb, legtanultabb népek egyben a leggazdagabbak is, ezért nem szabad tőkeellenesnek lenni, hanem inkább örülni kell gyarapodásának.

E három, mondhatnánk „sarkalatos erényt” az ősök – úgymond – századok óta gyakorolták, ám a negyedik – a biztosítás – a jelen találmánya. Mivel az emberi élet hossza kiszámíthatatlan, a családfő kössön életbiztosítást, öregségi, özvegyi és gyermeki nyugdíjat, rokkantsági és betegbiztosítást, illetve biztosítást a házra, bútorokra, az állatokra, a gyümölcsre stb. Az egyén a

biztosítással saját magát segíti, de az „egy mindenkiért, mindenki egyért” elve alapján.¹³

A mértéktartást, a leszorított igényeket persze már évtizedekkel korábban dicsérték a polgári mentalitású szerzők mint pl. At. M. Marienescu, aki 1868-os cikkében a költekező, egyéni vágyakat kiélő családok elé ezeket az erényeket állította vezérfonalként: „Mi szebb annál, mint amikor egy családot a szerénység és az őszinteség vezet, mivel ezen az úton nyerhető el az igazi tisztelet a világ részéről, és mutatható meg, hogy a család alapja az erkölcs, az erény és a ráció, nem pedig azok a nevetséges és bűnös hiábavalóságok.”

Vasiliu Popu az előző fejezetben idézett cikke elején figyelmeztetett rá, hogy takarékosagra még jómód mellett is szükség van, annál inkább a románok esetében [figyeljük meg a kategorikus megkülönböztetést!], akik főleg gazdálkodásból élnek. Ám, mint láthattuk, a románságra éppen nem ez volt jellemző, ezért sulykolta a szerző olvasóinak: „Legyetek józanok, mértéktartók, szorgosak; ha pénzhez juttok, tegyétek be – ha van – a takarékpénztárba; kerüljétek a fölösleges kiadásokat, ne rohanjatok a pompa után, amely kiüríti az erszényt! [...] A takarékoság a jólét, a béke és a boldogság alapja; a takarékoság által maradhat meg az ember a maga körében, és szorítja vissza a szükségét.” Másik alapelv a tisztaság, így tovább tart a ruha, amelyre fokozott gondot kell fordítani: „Egy nőnek soha nem kell rongyosan járnia, sem férje, sem gyerekei esetében ezt elnézni.”¹⁴

A nevelő példaadó szándék még olyan „ártatlan” kis írásban is megbújt, mint a londoni parlament képének kísérőszövege: „Az angolok, akik a leggyakorlatiasabb nép a föld hátán, nem tartják sokra a luxust és más külsőleges hiábavalóságokat. Városaik, melyekben számtalan gyár található, a legegyszerűbb módon építik.”¹⁵ Ennek nem mond ellent a folytatás sem: az utóbbi időben sok igen esztétikus épületet emeltek Londonban – így a parlamentet is.

A mértéktartás, takarékoság természetesen a későbbi évtizedekben is nemzeti követelmény maradt, sőt a gazdasági válságok és a nemzetiségpolitikai feszültségek következtében a népnevelő, gazdasági eszközből a sajtó igyekezett nemzetpolitikai fegyvert kovácsolni, (emlékezzünk vissza a gazdasági nacionalizmus, a „Român la român” (román a románál)-mozgalom jelszavaira). Szemléletes példája ennek a *Revista Orăștiei* egy 1895-ös vezércikke, melynek fennkölt, kissé kenetes stílusát az is magyarázza, hogy pünkösdi köszöntő kívánt lenni.

„Önként elfogadjuk a szegénységet, hogy az idegen meg ne mérgezze lelkünket, mérsékelni fogjuk igényeinket, és fölvertezzük magunkat a takarékoság és a tisztas munka fegyvereivel, melyek erőt és életet adnak az embernek. Az apostoli tanítás szerint nem fogunk vendégségekbe és ivászatokra járni, mert nehéz idők járnak most népünkre, s azokat, akik elindultak ezen az ösvényen, le fogjuk beszélni, és kérni fogjuk őket, hagyjanak föl vétkükkal, mely rombolja szellemi-erkölcsi erejüket, és elhomályosítja elméjüket.” Mindenki legyen a takarékoság és a szerénység apostola – fordult a szerző olvasóihoz –, a nemzet csak így emelhető föl: „Ha mindegyikünk így gondolkodik, korlátozzuk a valós szükségleteken fölüli mesterséges igényeinket, román életünkben minden nehézség mellett eljön a jólét, a lelki megelégedettség, és a szentlélek segítségével kiűzött bűn nem fészkel be magát népünk lelkébe.

Szaporodnak a sötét napok, ellenálló-erőnk megkétszereződik, és mire nem képes egy egész, acélozott erejű, munkára és takarékoságra elszánt nép!”¹⁶

A fogyasztás, a kiadások visszafogása valójában a cikk szándéka szerint a kormányzattól való elzárkózást szolgálta volna: mint a későbbiekben látni fogjuk, a kultusztárca a „hazafias magaviseletű” nemzetiségi papoknak prémiumot helyezett kilátásba, a nemzeti sajtónak tehát föl kellett vennie a küzdelmet az anyagi kísértéssel.

Öt évvel később a *Familia* egy cikke már azt sugallta, hogy a fenti erények a kor jellemző, tehát elterjedt jelenségei: ma a hősiesség, a bátorság, a harci kedv már csak a könnyelmű

embereknek való (a korával szemben kritikus szerzőtől ez nem egyértelműen dicséret), az új erények: mértékletesség, takarékoság, szorgalom, engedelmesség. Egy mai bölcs atya – nem tudván, mikor jó a halál –, jó előre gondoskodik családjá jövőjéről.¹⁷ Végül e propaganda gyakorlati oldalára emlékeztetnénk: Vulcan néhány számmal később melegen ajánlotta olvasóinak Teodor V. Păcățian *Buna chiverniseală* [A helyes takarékoság] című népnevelő brosúráját, mint olyan munkát, amely „igen aktuális mai újjászületésünk számára.”¹⁸

Végül lássuk, milyennek képzelte a *Familia* szerkesztője az újjászületett, erényekben gazdag – egyelőre még igencsak utópisztikus – román nemzetet. Az 1872-es évet az alábbi vízióval búcsúztatta: semmi sem tart örökké – egyszer a románok is fölhalgnak majd közönyükkel a nemzeti irodalom fejlődése iránt, a hangzatos szavak helyett a tettek útjára lépnek, sajtójuk kulturálódik; az anyák kizárólag románul beszélnek gyermekeikhez, lányaikat nemzeti intézetekben neveltetik; a kisasszonyok románul társalognak, és az ifjaknak nem azt vetik oda, hogy nem tudnak románul; a művészek, írók mecénásra lelnek, nem kell éhen halniuk; az apák nemcsak jogásznak adják fiaikat, hanem technikusnak, orvosnak, a néptanítók meg lesznek fizetve, nem kell irigyelniük a kondás bérét... majd egyszer, mert ebben az évben semmit sem tettek ennek érdekében.¹⁹

- *jótekonyság, altruizmus*

N. F. Negruțiu 1871-ben a *Familiában* megjelentette Egy haldokló atya lányához című intelmét. A konvencionális moralizáló írás német szerzőn alapul, minket mint gesztus, a román polgári olvasóközönség fölfogását befolyásoló tényező érdekkel. „Ha pedig az ég megőrzi vagyonodat, használd arra, amire adta: áraszd ki jótekonycodó lelkedet azokra, akik az élet terhe alatt nyögnek. [...] Ne hagyj lecsordulni azokat a könnyeket, melyeket le tudsz törölni, mert ezek ugyanannyira nyomasztani fognak, mint azok, melyeket a saját zsarnokságunk és kegyetlenségünk fakasztott.

Siess a nyomor segítségére, mielőtt az ontaná előtted könnyeid, és jóssággal és könyörülettel előzd meg a kérést.”²⁰ A jótékonyság gazdagítja a lelket, halálunk óráján vigaszt jelent, megnyugvást szerez.

A vizsgált korszakban különböző elemi csapások vagy egyáltalán a szegénység miatt számos egyszeri spontán jótékonysági akcióra került sor. Vulcan már a *Familia* második évfolyamában követendő példával szolgált: a bukaresti hölgyek a moldvai éhezők javára a Cişmigiu-kertben jótékonysági vásárt rendeztek, mely ötszáz arany tiszta bevételt eredményezett. Ezt egy nagyszabású koncert követte a Nemzeti Színházban, végül megkezdtek egy sorshúzás szervezését. „A megsegített szerencsétlenek hálakönnyei lesznek a legértékesebb gyöngyök a bukaresti román hölgyek gyémántjai között” – méltatta kissé patetikusán Vulcan az akciót.²¹ Ez persze nem erdélyi kezdeményezés volt, ám a következő évben már egy Bécsben élő hölgy hívta föl hazai társnőit, hogy küldjenek egy-egy kézimunkát, melyet ő továbbít Bukarestbe a sorshúzásra. Erkölcsi kötelességnek minősítette ezt, mivel az odaátiak is segítettek 1864-ben az éhező bánságiakon.²²

Csupán néhány további példát idézünk: a belényesi közönség 1867-ben bált rendezett az öt évvel korábbi tűzvész károsultjai javára, a bevétel 345 forintot tett ki. 1880-ban Nagyszebenben és Brassóban a helyi intelligencia bizottságot alakított az árvízkárosultak megsegítésére. 1894-ben a Szeben vármegyei Szerdahelyen alakult bizottság a tizenkilenc tűzkárosult megsegítésére, kérve a Revista Orăştiei szerkesztőségét is az adományok közvetítésére. Végül egy későbbi bukaresti, példaként hozott akciót említenénk: 1885 telén a társasági hölgyek „obulus-estélyeket” rendeztek, a bejáratnál elhelyezett perselybe ki-ki tehetsége szerint tett be, a háziasszony pedig az összeget másnap szétosztotta az általa pártfogolt kerület szegényei között.²³

Akadtak olyan mecénások, adományozók is, akik pénzükkal évi rendszeres segítséget kívántak nyújtani a rászorulóknak. Mihai Butean Szatmár vármegyei birtokos és felesége 1899-ben többek

között egy 1000 forintos alapot létesítettek, melynek kamataiból minden karácsonykor a helyi szegényeknek ruhát, a szegény diákoknak pedig emellett tankönyvet kellett kiosztani. Másik hét, Szatmár és egy Arad vármegyei falu nélkülözői javára további 200-200 forintos alapítványt tettek.²⁴

A jótékonyosság egy másik formájaként az amúgy is kiadni szánt összeget ajánlották föl készpénzként segélyezésre; ennek leginkább terjedő formája a koszorú- és tormegeváltás volt. 1890-ben például öt brassói hölgy sírkoszorú helyett ötven forintot küldött a belvárosi ortodox parókiának, hogy jótékony célú, szeretteikre emlékeztető alapítvány létesüljön belőle. Egy korábbi fejezetben láttuk, hogy Resináron általános volt ez az eljárás. A *Revista Orăștiei* egy 1898-as cikkben buzgón szorgalmazta, hogy legyen ez a követendő norma: a gyász, a tor evésbe-ivásba, költségekbe süllyedt, ezrek mennek el ételre-italra, koszorúra, halottaskocsira, zenére, a kocsmárosok és a boltosok gazdagodnak rajta, a család viszont tönkremegy. Nem lenne jobb az ötven-száz-kétszáz forint kiszórása helyett öt-tíz-húsz forintos adományt tenni a templom javára? A művelt nemzetek évszázadok óta így tesznek, s egyházuk virágozik. Itthon is általános gyakorlat már a koszorúmegváltás – az újság szerint – Brassóban és Nagyszebenben. Most a dévai ortodox templomban nyitnak egy „Aranykönyvet”, melybe bejegyznek minden, öt forint fölötti összeget, jelentős tétel esetén külön lapra, s itt megörökítik az adományozó életrajzát is. Ștefan Erdélyi egészség-tankönyve is azt igyekezett tudatosítani, hogy „bölcsebb dolog megváltani ezt a gyakorlatot [a halotti tort] oly módon, hogy egy bizonyos összeget följajánlunk emberbaráti célra, s ezáltal inkább megörökítjük a halott nevét és egyben a magunkét is, ha arra vágyunk, hogy minket is emlegessenek”.²⁵

Nagyobb vállalkozások költségeit persze egyéni adományozók nem biztosíthatták. Az egész társadalom – gyakorlatilag csak az elit – alkalmankénti mozgósítását jól szolgálták az össznemzeti sorshúzások: egy erre a célra alakult bizottság vagy már létező egyesület fölhívást tett közzé a lapokban, hogy a román hölgyek

adott határidőre küldjenek nyereménytárgy céljára egy-egy kézimunkát, dísz tárgyat; ezután tombolajegyeket bocsátottak ki, s ha azok kellő számban elfogytak, megtartották a sorshúzást. Az első ilyen megoldással a *Familia* 1872-es évfolyamában találkoztunk: a dévai hölgyek szervezték, épülő templomuk befejezésére, mert mint a fölhívásban írták, az itteni románok óriási erőfeszítéssel fölhúzták a falakat, de többre nincs erejük. Kétszázötven, általában húsz–száz forint értékű ajándék érkezett: ezüst- és aranytárgyak, kristályok, porcelánok, értékes képek, ezüst étkészletek, brossok; a sorsjegy ötven krajcárba került. A húzást el kellett halasztani, mert a jegyek jó részét nem fizették ki. A végeredményről a *Familia* már nem számolt be (a húzás föltehetőleg elmaradt), a templomot csak 1902-ben szentelték föl.²⁶ Az agilis hölgyek különböző iskolák javára is szerveztek sorshúzást: a szamosújváriak 1881-ben a tanítóképző nélküli és beteg diákjai számára, a nagyszebeni és a Szilágy megyei nőegylet a maga leányiskolája javára (1884, 1887). A szebeniek 1897-ben ismét a nemzethez fordultak, mivel elemi iskolájukat háztartási-háziipari iskolává és női tanítóképzővé kívánták fejleszteni. A hölgyektől bármely értéktárgyat, a férfiaktól pedig saját munkáikat kérték: rajzokat, képeket, szobrokat, tányérokat, vázákat, korsókat stb. Felekezeti iskolája megalapításához kérte ily módon a nagyközönség támogatását a nagyszentmiklósi egyházközség 1890-ben.²⁷ A legnagyobb volumenűnek szánt sorshúzást a tervezett nagyszebeni Nemzeti Ház érdekében szervezték 1898-ban: az építető ASTRA Központi Bizottsága ötvenezer sorsjegy értékesítésével kétszáz ezer korona bevételt remélt, a jegyek értékesítését, a technikai lebonyolítást az Albina vállalta. Az eredetileg négykoronás ár azonban túl borsosnak tűnhetett, s a jegyek nem nagyon fogyhattak, mert csaknem két évvel később már egy koronába kerültek, s a *Familia* minden jó román kötelességévé tette, hogy vegyen belőle; az ASTRA-irodán kívül a román bankoknál és könyvesboltokban is árulták. A május végére tervezett húzást – föltehetőleg a gyöngye érdeklődés miatt – októberre halasztották, később pedig már nem

is hallunk róla. Az öntudatos románság mérsékelt adakozókedve egyesek számára kudarcnak tűnhetett, ám az izmosodó bankok és a tekintélyes egyéni adományok lehetővé tették az impozáns palota fölépítését.²⁸

Fejezetünket aligha zárhatnánk méltóbb módon, mint egy olyan személy életútjának fölvázolásával, akinek a *Familiában*, 1866-ban megjelent életrajzát elolvassván a korabeli olvasóval együtt mi is úgy érezhetjük: előttünk áll a Polgár. Alexandru Nedelcu pesti üzem- és háztulajdonosról van szó, aki „egész életében ritka következetességgel és fáradhatatlan szorgalommal törekedett arra, hogy vagyona gyarapítása mellett szép tehetségét is fejlessze – jobban mondva éppen alapos szakértelme és ritka szakmai tökélye biztosította számára az anyagi jólétet.” A lugosi, korán árvaságra jutott iparosgyerek nem gondolhatott továbbtanulásra, ezért Temesváron kitanulta a kötélverő szakmát; segédként Bécsbe ment, onnan pedig Szász- és Poroszországba, bejárta Franciaországot, Belgiumot, Olaszországot, Svájcot, „és ezeknek a hosszú, mindig gyalogszerrel megtett utaknak a során mindig az a cél lebegett a szeme előtt, hogy tanuljon, megismerje más népek szokásait, és a legkitűnőbb mesterek mellett tökéletesítse magát.” 1842-ben Pesten telepedett le, elnyerte az iparúzési, majd a polgárjogot, és saját céget alapított. Hamarosan elvette egy budai német kapitány lányát. Szakmai hírneve öregbítésével is az volt a célja, „hogy a termelésben is tiszteletet vívjon ki a román névnek”, termékeivel nemzetközi sikereket aratott. Emellett otthonában tekintélyes könyvtárat alakított ki, minden román könyvújdonságot beszerzett, szinte minden lapot járatott, s háza mindig nyitva állt a pesti románok előtt. Sok nélkülöző diák kapott tőle támogatást. Érdemeinek koronájaként feleségével egyetértésben egész vagyonukat (kb. 60.000 Ft) egy olyan emberbaráti alapítvány létesítésére hagyta örökül, melynek célja a szülőföldjén, Krassó megyében élő román árvák nevelésének támogatása. „A nemes alapítók szándéka az volt, hogy sok-sok árvát megmentve a proletársorstól, olyan munkaerőket adjon vissza az emberi társa-

dalomnak, akik jól képzett iparosként előrevihetik az emberiség jólétét.” Tettük – úgymond – annál is elismerésreméltóbb, mivel a feleség nem volt román.²⁹

Nemzeti hibák és bűnök

- *dilettantizmus*

A kortársak a román politika, tudomány, kultúra egyik rákfenéjének tartották, hogy mindenki mást csinál, mint amihez ért, amire képesítése van – amiben a szakszerűség, professzionalizálódás iránti növekvő igényt fedezhetjük föl: „Így egyesek mind hirdetik a nacionalizmust [pozitív értelemben] vagy romanizmust, miközben készek bárkinek eladni a nemzetet, csak jól fizessen; egyes papok udvarlásból doktorálnak, sok ügyvéd viszont hosszú prédikációt ír, hogy mindenkit és azok unokáit is belefoglalhassa; egyes orvosok költeményeket írnak, a gyógyszerészek népvészerek lesznek, az igazgatók seftelnek, a kereskedők nemesi címek után rohannak, a mérnökök színdarabokat írnak, a zenészek elmennek tanárnak a süketnémákhoz, a művészek gazdálkodási szakkönyveket írnak, a költők politizálnak, a politikusok pedig költészetet művelnek, a földműves a diplomáciáról beszél, a vak a színekről, én pedig viccet gyártok mindabból, amihez nem értek. [...] Kevesen szeretik hivatásukat, s szinte mindenki úgy gondolja, hogy más pályán könnyebben boldogulna.”³⁰

- *lustaság, rendetlenség*

Arone Densușianu a *Familia* II. évfolyamában megjelent útijegyzetében rosszállólag jegyezte meg, hogy az aranyat mosó Cragușiul patak mentén a băiaș cigányok foglalkoznak csak az

értékes hordalék kinyerésével, a „filozofikus” román lakosság az evangéliumi tanítást követi: ne törődjeteK vele, mit esztek, vesztek föl holnap! A szerző apokaliptikus képet rajzolt ennek gyászos következményeiről, hogy így próbálja változtatni a helyiek – és egész nemzete – mentalitását: „Eljön majd az idő, midőn azok, akik ma közönyösen taposnak az aranyon, majd gyűjteni fogják, és viszik az idegennek, és boldogok lesznek, ha a száraz meg penészes kenyérre ihatnak az aranyos patakok zavaros hullámaiból.”³¹

Egy két évvel későbbi cikk kíméletlen önkritikát gyakorolt a román társadalom különböző rétegeinek nemtörődömsége, lustasága, pazarlása fölött: „Ha megnézed a román parasztasszonyokat, azt látod, hogy sokan a piacon veszik a zöldséget, tejtermékeket, vaját; ha megnézed parasztjaink kertjét, látod, hogy parlagon áll, tövis nő benne, marháik silányak; ha házaikra tekintesz, sok helyütt nemtörődömséget, koszt találsz, ami felőrli a vagyont, tönkreteszi a ruhákat és az egészséget; ha összeveted földjeiket más nemzetek szántóival, úgy látod, szegényebbek, gondozatlanabbak, gazosabbak, kevésbé termékenyek – mindez pedig takarékos-ságot követel.”³²

A nép hozzáállása a kortársak megítélése szerint nem sokat javulhatott, ezért Silvestru Moldovan már idézett, századvégi útikönyvében a föntiekhez hasonló véleményt olvashatunk: A romának „van türelme a munkához, dolgos, de nem elég szorgalmas; legalábbis szorgalom terén megelőzik azok a népek, melyekkel együtt él, főként a szászok és a bánági svábok.” Idézett négyfalui előadásában Ioan I. Lăpădat is a nép lelkére kötötte, hogy ne szégyellje a kertészkedést, zöldségtermelést: „Nem kell szégyellnünk ezt nekünk, akik szegények vagyunk, amikor nem szégyellik a szászok, a maguk sokezer forintos vagyonával.”³³

Végül megemlítenénk Ioan Pop Reteganul már említett 1899-es folklórtanulmányát, amely az egyéb nemzeti fogyatékos-ságok – részegség, zilált családi élet, más nép kigúnyolása – mellett a lustaságot is kipellengérezte.³⁴

A konyhakert elhanyagolása és az anyagi helyzet közti összefüggésre mutatott rá Ion Agârbiceanu regénye is, ám fordított helyzetet vázolva: a restség nem vezet elnyomorodáshoz, hanem a valényiek zsíros jövedelmeiknek köszönhetően kényelmesedtek el, mondtak búcsút a kapának és a morzsolónak: „Körülbelül tíz év óta, amióta a bánya bőven ontotta az aranyat, a valényiak megszokták, hogy mindent pénzért vegyenek, még a veteményt és a csirkét is. [...] A gabonát, a lisztet, a karácsonyi disznót, a húsvéti bárányt, mindent a piacon vásároltak.”³⁵

A restség, a kényelemszeretet vádja persze nemcsak a nép irányában hangzott el. Az elit vonatkozásában Vulcan előbb finom iróniáját vetette be, amikor egy hivatást kereső román ifjúnak azt ajánlotta, „hogya írja meg mindazon fölhívások, elképzelések és tervek történetét, melyek az utóbbi tizenkét évben születtek nálunk, és nem valósultak meg. Egész könyvtárat írhatna össze.” Az öregedő szerkesztő három évtized múlva, 1904-es brádi nyitóbeszédében már köntörfalazás nélkül és keserűen fogalmazott, az ezt követő sajtóvisszhang pedig igazat adott neki. A *Telegraful Român* sietett megerősíteni, hogy a románok szeretnek kényelmesen, könnyen élni, kevés munkával nagy jövedelemre szert tenni; a közérdekre legföljebb népszerűség-hajhászásból, a reklám kedvéért áldoznak, s ha nem jön az azonnali elismerés, maguk kezdik el magukat dicsőíteni, s egyben korholni a „hálátlan román nemzetet”. Ioan I. Lăpădat 1904-es brassói előadásában a németek példáját hozta föl, akik modern iskoláikban olyan katonákat, kereskedőket és iparosokat képeztek, hogy az őket megmosolygó angolok legfélelmetesebb vetélytársaivá váltak. A románok fő problémája viszont, hogy „idealizmusuk” folytán úgymond észre sem veszik, mennyit lehetne és kellene tenni mindennapi aprómunkával, holott csak ezzel a modern életfölfogással kapcsolódhatnak be az Erdély és a szomszédos régiók természeti gazdagságának és kereskedelmének birtoklásáért folyó küzdelembe.³⁶

- *költekezés, pazarlás*

Mint a polgári erények kapcsán, a *Revista Orăștiei* programcikében láttuk, a megfeszített munka mit sem ér a szigorú takarékoság nélkül. A románok nemzeti rákfenének tekintett tékozlásával, luxus-fogyasztásával korábbi fejezetekben már találkoztunk, itt tehát már csak néhány elvi állásfoglalásra emlékeztetünk.

A *Familia* egyik cikke 1868-ban az elitet vette célba: „Ha azután a felsőbb, tehetősebb, műveltebb családokat vesszük szemügyre, sokuk esetében a háztartás fejét nem leled otthon, [...] mindenről a cselédek gondoskodnak, intéznek, a szabók csak parancsra várnak, kéznél vannak a boltok és divatszalonok. Év végén azután kimutatható a hiány mind a kétezres jövedelemmel bíró, mind pedig a birtokos családoknál. Hogy lehet az, Uram, hogy amint lépünk előre a tudományok terén, ugyanúgy nőnek az igények és a szükségletek, egyre hangosabb a panasz és az elégedetlenség?” A szerző aggodását fejezte ki a jövő miatt: „Ha egy drága ruha tíz-tizenöt évig se tart ki, távol vagyunk szüleink takarékoságától, akik hatvan évig vagy még tovább megőrizték ezeket. Ha a puliszkáról átmenet nélkül áttérsz a kompótra és az ökrösszekérről a hintóra, a meghitt családi együttlétről az estélyekre stb., vagy azt jelenti, hogy pénzhez jutottál, vagy nem tudod, melyik társadalmi osztályhoz tartozol.”³⁷ Egy másik cikk viszont már az egész nemzethez szólt: „Román testvérek! [...] Nem vagytok előrelátók, napról napra éltek, azt az elvet követve, hogy »mindig csak lesz valahogy.« Ha van valamitek, eltékozzátok és holnap már éheztek. Főleg a könnyen jött pénz változtatja meg nálatok az élet rendes menetét – mindjárt nem tudom, milyen kincstár közepén képzelitek magatokat, az erszény azonban gyorsan ürül. Ha valaki azt mondja nektek, hogy túlságosan siettek jól élni, azt felelitek neki: »ha majd nem lesz, akkor nem költünk.« Különösen a fiatalság nem szeret gondolni a jövővel. Eltékozzolja idejét, erejét, pénzét, életét, azt gondolván, hogy ez örökké így mehet majd, pedig hát, Istenem, milyen gyorsan elmúlik minden! S az így eltöltött fiatalság után nem marad más, mint a bánkódás, a lelkiismeret-furdalás, az ínség és a könnyek. A mai fiatal nemzedék

bajt hoz a fejére. Elkölte a frissen megkeresett pénzt, nem takarékoskodik, sőt adósságokba veri magát.” S a házasság után sem komolyodik meg: „A fiatalember elvesz egy kacér lányt, aki már oly sok pénzt elvert divatos rongyokra, és ha beszerezték a legszükségesebb eszközöket, vége is a vagyonnak.” Azután jönnek a gyerekek, beköszönt a drágaság, csapások, váratlan betegség, de még a restség is elhatalmasodott, a fiatalok pedig szidják a sorsot, a társadalmat, a Gondviselést.³⁸

A *Revista Economică*, mely halálos veszélynek tartotta a románság számára a tékozlást, egy 1903-as – a bankok tevékenységével kapcsolatban már idézett – cikkben a tanulatlansággal magyarázta e fogyatékoság szívós továbbélését: a szülők nem tartják sokra a műveltséget, nemigen küldik iskolába a gyereket, s ha az ki is járja, utána már nem vesz könyvet a kezébe. „Innen a végtelen számú ünnep és munkátlan nap, és az erénnyé emelt lustaság. Innen a hosszú vendégeskedések, az értelmetlen pománák [torok]. Innen a fényűzés és a pazarlás, innen az idegenkedés a mesterségektől, az eladósodás, a föld eladása, az elszegényedés, rossz életmód, alkoholizmus, és ezekkel együtt egy sor más baj mint legújabbán a nazarénizmus, a szocializmus, a kivándorlás, és fölbomlása mindannak, ami eddig népünk egyéniségét alkotta.”³⁹ Egyes településeken, ahol a lakosság állandó jövedelemmel rendelkezett, a piaci vásárlást is pazarlás jellemezhetette. Ilyen falu a fiktív Valény Ion Agârbiceanu regényében: „A bányászok ugyanis nem igen alkudoztak, bizonyos elégtétellel, valóságos büszkeséggel szórták a pénzt, és minden árunak egykettőre felverték az árát.” A feleségek sem próbálták erről leszoktatni őket, sőt versenyt költekeztek velük: „A legtöbb bányászasszony épp oly könnyelműen bánt a pénzzel, akárcsak a férje. Mások, akiknek csak nemrég vitte fel az isten a dolgát, bizonyos áhitattal, félelemmel bontogatták ki a tíz- és húszkoronás, vagy nagyobb bankjegyeket. Mihelyt azonban kiadták a pénzt, az ő arcukon is a legtökéletesebb meglepődés mosolya látszott: ezután már nekik is ugyanolyan drága holmijuk lesz, mint a többi valényi asszonyoknak.”⁴⁰ Az író

lélektanilag is hitelesen írja le a hirtelen meggazdagodott egykori szegények kisebbségi komplexusát és az ebből fakadó költekezési kényszert, ha tetszik, „úri” allűröket.

- *hivalkodás, rongyrázás*

A *Familia* szerkesztője különösen veszélyesnek tartotta a pazarlást azon esetekben, amikor az a középosztálybeli vagy akár paraszti családok közötti versengést szolgálta, hiszen a kölcsönös anyagi romlás mellett még vizályt is keltett az olyannyira hiányzó nemzeti egység helyett. Erre az egészségtelen és káros jelenségre kívánta föl hívni a figyelmet *Jour fix Cucuteni-ben* című satírikus tárcanovellájával (1894). A téli unalom fogságában vergődő cucuteni-i intelligencia szórakoztatására az ambiciózus, ám sors üldözte segédjegyző valamiféle rendezvénnyel kíván előrukkolni. Bált már szervezett korábban, bele is bukott, ezért most hetenként más-más háznál tartandó „fix nap” beindítását javasolja. Alapföltétel: a takarékoság jegyében minél olcsóbbnak kell lennie, ezért vacsora után jöjjenek csak a vendégek, még hozzá utcai öltözékben. Az első kisorsolt házigazda, a bérlő komolyan veszi a játékszabályt, se ételt, se italt nem szolgál föl; meg is kapja a magáét, utólag másról se beszél a falu. Ettől megrettenve, a tanítóné már ad süteményt és bort; a következő héten a kereskedőné otthonában hideg-meleg sültök, sör, borok, tea várja a vendégeket, akiknek toalettje viszont hétről-hétre választékosabb lesz. A sorozatot a papné zárja, aki kifestette a házat, a süteményeket a megyeszékhely cukrászdájából hozatta zenekarral együtt, leányai pedig báli öltözékben pompáznak. Az est ugyan sikeres volt, ám ezután már senki sem mert a rendezésre vállalkozni, így a nemes vállalkozás dugába dőlt.⁴¹

A rongyrázás a következő évszázadra is áttolódhatott, mint azt az Urzica Spinescu [Szúrós Csalán] álnév mögé bújt szerző félig humoros, félig komoly levele bizonyítja. A szerző fölpanaszolja, hogy a téli névnap-invázió óriási teher a háziasszonyok számára. Leánykorában – úgymond – egyszerű volt a vendéglátás: házi pálinka és kis sütemény; azóta az intelligencia „előrelépett”:

pálinkát már csak a parasztok isznak, egyébként konyakot, likőröket illik fölszolgálni, meg sülteket, sütemények garmadáját, azután sört és bort. Az előző év óta, így a szerző, már a feleségek is járnak Miklós, József-, János-napot köszönteni, de csak azért, hogy másnap az ebéd utáni kávé mellett kitárgyalhassák: barátnőjük mivel rukkolt ki az asztalnál. Ha úgysem elég jó semmi – teszi föl a szerző a kérdést –, akkor minek eljárni; nem volna jobb leállni a névnapozással, ami miatt az idegenek amúgyis csak gúnyolják a románokat? Az olvasókör javaslatot is tett a névnapok pénzmegváltására – egy lap előfizetése érdekében –, ám a högyek tiltakozása miatt (mit csinálnának a hosszú téli estéken) a terv megfenekelett. Szintén a versengés példája, hogy a helyi ifjúság jótékony célú, egyszerűnek hirdetett báljára a hölgyek titokban Bécsből rendelik a ruhát.⁴²

Romboló méreteket ölt a pénz szórása az Agârbiceanu-regényben is: a két társtulajdonos jogászhallgató fia – pénzének köszönhetően – a pesti egyetemista aranyifjak vezérévé válik, vakációról visszafelé tartva szokásukhoz híven táviratilag megrendelik a pezsgős vacsorát ötven főre, minden földi jóval és persze cigánybandával.⁴³ Említettük, hogy maga az igazgató is rákapott a kártyára, dőzsölésre, cigányzenére, amivel meg is alapozta bukását.

- *viszálykodás, széthúzás*

A jobbító szándékú türelmetlen írástudók egyik legsúlyosabb vádja népükkel szemben, hogy képtelen az összefogásra, a nézetek, érdekek összehangolására. Visarion Roman már 1854-ben figyelmeztetett a széthúzás forrásának tekintett egoizmus terjedésére – úgymond, régen csak a nagyvárosok lakosságát demoralizálta, ma azonban már kisebb helyeken is terjed. A széthúzás jelent meg – egyelőre még humorba ágyazva – Vulcan egy 1872-es írásában is. Miután egy csalódott fiatal román újságíró állítólag megkérdezte tőle, melyik pályára menjen át, a *Familia* szerkesztője egyebek mellett a következő sziszifuszi hivatást ajánlotta neki: „Írjon egy programot, amellyel egyetlen legalább három román. Úgy gondo-

lom, egész életében kereshetné e három személyt, de hiába, mert ahol három románt találsz, azok négyfajta véleményen vannak.”⁴⁴

A nemzeti egységre nevelés egy kissé teátrális emléke Vulcan egy 1866-os rövid híradása egy román hadnagy hősi haláláról a custozzai ütközetben. A cikk szerint a nemzetileg öntudatos tiszt nem sokkal korábban írt a *Familiának*, s levelében leszögezte: „Egy sereg dolog hiányzik ahhoz, hogy előrejussunk, de főképp a béke, a testvériesség valamint a gondolatok és érzések egysége.”⁴⁵ A láthatólag égető téma újabb variációjaként Vulcan 1875-ben újabb – föltehetőleg fiktív – levelet közölt, melyet egy román vidékre költözött magyar írt volna barátjának, többek között megemlítve, hogy a románok állandó viszálykodásban élnek, a legkisebb faluban sincs egyetértés, mindenhol hatalmi versengés folyik címért-rangért, miközben egyáltalán nem támogatják a nemzeti ügyet és kultúrát.⁴⁶ A konzervatív és radikálisan népbarát nézeteiről ismert Aurel Constantin Popovici a nép kulturális emelése súlyos akadályának tekintette az intelligencia mindenhol tapasztalható viszálykodását; miközben jótékony célú irodalmi estek szervezésére szólította föl osztályát, rá is piritott: tagjai miért pártoskodnak, viszálykodnak csip-csup ügyek miatt, miért kerülnek egymást, miért nem fejlesztik egyesült erővel a nép kultúráját?⁴⁷ A falusi elit „hatalmi viszonyait” pellengérezte ki Vulcan egy 1894-ben közölt satírikus novellájában (akárcsak a hivalkodást, mint az előbb láttuk), melyben a cucuteniek rosszul elsült báljának állít emléket. Az ambíciózus segédjegyző szükségesnek látja e nagyszabású esemény megrendezését, mivel a pópának, a jegyzőnek, a tanítónak és a zsidóknak eladó lányaik illetve fiatal feleségük van. Fényes társaság – a kerület esperese, papok, tanítók, jegyzők, kereskedők jönnek össze (miután átverekedték magukat a sártengeren), s a kezdőtánc kérdésében még nemzeti egység honol: a zsidók egyöntetűen csárdással nyitnának, a román többség azonban az ardeleána mögé sorakozik föl. Ám mindjárt kitör a botrány, mivel a rendező úr a főnöke lányával kezdte a bált, nem pedig az esperesével, holott az előkelőbb család, szebb is a lány, jobban

zongorázik (mármint a szülők szerint) – a két fölbőszült anya tehát rögtön hajbakap. A helyi pópa is fölháborodik azon, hogy az ifjak nem az ő, hanem a zsidó bérlő lányait táncoltatják – rögvest felelősségre vonja a segédjegyzőt: miféle román bál az ilyen? Ezután egy elhanyagolt kereskedőné kezd el civakodni a tanítónéval, aki népviseletben pompázik, és ő a legkelendőbb. A bál végül általános botrányba fullad, félidőben mindenki elvágtat.⁴⁸

A *Familia* szerkesztője inkább a városokban tételezne föl pezsgő társasági életet, ám évekkel később is kénytelen megjegyezni, hogy az intelligencia körében ott is általános a meghasonlás: „Társasági élet? Az nekünk nincs is. Az a kevés város, ahol nagyobb a román intelligens elemek száma, szomorú bizonyítéka ennek. Hagyján, hogy a széthúzás, amely mindenhol befészkelte magát a román családok közé, nagymértékben akadályozza az igazi társadalmi élet fejlődését, de még az a néhány, békében együttélő család sem fejt ki semmiféle nemzeti aktivitást, nem karolják föl a román eszméket, a hölgyek nem alapítanak egyesületeket, inkább idegen nyelven társalognak, a román irodalmat pedig legföljebb néhány fölvágtatlan könyv, ki nem nyitott újság képviseli.” Egy papszerző, N. Maneguțiu 1897-es nemzetképe is egyértelműen negatív. Elismerete ugyan, hogy a románok közmondásosan szorgalmasak, életképességük, tanulékonyosságuk közismert, ám egyértelműen kiderül, hogy e nemes tulajdonságok legföljebb a népet jellemzik, hiszen a szerző leszögezte, hogy mindezzel együtt „legalább kilencvenkilenc speciális román bűn” létezik: a nemzeti ügy iránti lelkesedés hiánya, fegyelmezhetetlenség és közmondásos közöny; gyűlölködés, irigység; végül különösen az irodalom iránti közöny.⁴⁹

Maga az öregedő Vulcan az évek folyamán nem megértőbb, hanem egyre türelmetlenebb lett, korábbi humorához képest egészen keserűek azok a szavak, melyekkel megnyitotta a Színházi Alap Társulat 1904-es brádi közgyűlését: míg az ősök testvéri egyetértésben, szeretetben éltek, a mai intelligencia mindenhol gyűlölködik, pártoskodik, szekértáborokba tömörül; a viszálykodás

gyökerei: felekezeti villongás, harc a társadalmi pozícióért és vagyonért, nacionalizmus. Amit az egyik tábor fölvet, a másik automatikusan elveti, így minden nemzeti vállalkozás eleve lehetetlenné válik. „Mindenfelé, minden körben fölüti fejét az irigység hidrája, s nyelvével megmérgez mindent. Ha egy kis vagyonra tettél szert, megrágalmaznak; ha áldozol valamit a közjóra, megvádolnak, hogy népszerűsége tőrsz; ha egy hajszálnyival nagyobb köztisztelet övez, bemocskolnak; ha megvan a darab kenyered, rossz híredet költik; ha öreg vagy, lekezelnek; ha fiatal, elgáncsolnak. Bármit javasolsz, bármit teszel, kritizálnak és alantas érdekeket tulajdonítanak neked.” Ez a destruktív bírálat – mert senki nem mondja meg, hogyan kellene jobban – „a románok nagy betegsége”.⁵⁰

Alátámasztják-e azonban az általános diagnózist a helyi viszonyok? Nos, hasonlóan gyászos képet festett – elsősorban Hunyad megye urbánus románságáról – a szászvárosi újság. Általános nemzeti bűnnek tekintette mindjárt az egyik első számban a széthúzást: „Hány erdélyi várost, városkát sújt az Úristen, ahol az ellenségeskedés lehetetlenné tesz bármiféle közeledést, egyesülést, ahol nincs egyetlen találkozóhely, hogy közhasznú egyesületekről ne is beszéljünk.”⁵¹ Pedig mi mindent el lehetne érni közigazgatási, gazdasági-társadalmi téren, ha Szászváros, Déva, Hátszeg, Vajdahunyad, Brád, Dobra, Boica stb. románjai egy test, egy lélek lennének, melegséggel és jóakarattal viseltetnének egymás és az egész nép érdekei iránt! „Ám szomorú és nevetséges dolog, amikor azt látod, hogy komoly, köztiszteletben álló emberek képesek távol maradni valamely közügytől, csakis azért, mert a kezdeményezés véletlenül olyantól ered, akinek a felesége például egy ruha miatt összeveszett az ő feleségükkel. S még szomorúbb és elítélendőbb, amikor a személyes gyűlölet és irigység erkölcsi testületeinkbe is behatol: a tanárok, tanítók, papok stb. közé.” A románoknál a meg hasonlások egészen jelentéktelen ügyekből erednek, ám súlyos kövekezményekkel járnak: amíg nem állítják helyre társadalmi életüket, addig nem fogják őket tisztelni mások, nem tudnak

érvényesülni. „Az ügyvédek, tanárok, bankvezérek, városi kereskedők, papok, tanítók, jegyzők törekedjenek tehát a hibák orvoslására, és a román társadalom rövid idő alatt összekovácsolódhat, konszolidálódhat.”⁵² A következő számban folytatódott az intó szózat, mely elítélte az önjelölt vezetőket, klikkeket, melyek visszaélnék a románok veleszületett bizalmával, ugyanakkor rágalmaznak mindenkit, aki jelentősebb szerepet játszik a közéletben, pedig ezek önmegtagadó, önzetlen emberek; így azonban nem csoda, hogy több román kiválóság visszavonult a közéletből.⁵³

Az egészségtelen Hunyad megyei viszonyokra konkrét példát is kapunk még ugyanabban az évfolyamban: egy olvasói levél fölháborodva teregette ki a boicai polgármester lejárató kampányát a pópa és a brádi esperes által kinevezett tanító ellen, aki helyett a maga emberét akarta állásba juttatni. Ez sikerült is neki, ám most meg az egyházközségi bizottság és az iskolaszék vezetését akarja kivetetni a kezéből, akár azon az áron, hogy lerombolja a pap tekintélyét, márpedig „jaj annak a papnak, amelyik méltatlanná válik a nép bizalmára és ragaszkodására, de háromszor jaj annak a »románnak«, aki csupán személyes indíttatásból dolgozik a pap tekintélyének lerombolásán.”⁵⁴ A meglehetősen zavaros ügy számunkra csak annyiban lehet érdekes, hogy a szerkesztőség az akkori viszonyokra jellemzőnek és hihetőnek tartotta ezt a levelet, hiszen közölte, mint ahogy az ingerült válaszokat, ellentámadásokat, magának a polgármesternek a válaszát is (az ő favorizáltja alkalmasabb; nem ő izgatott, hanem a nép nem fogadta el az esperes emberét stb.). Hasonló botrányról adott hírt egy olvasói levél Merisorból a következő évben: az öntudatos nép a zsidó jelentkező helyett románának adta az egyik kocsmabérletet, ám az nem becsülte meg magát, rossz és drága italt mért, sőt összeállt egy magyar szűcs lányával, akitől két törvénytelen gyereke van. Mindezek után a lakosság a zsidóhoz kezdett járni, a román kocsmáros ezen földühödvén bemocskolta a rendőrkapitányt, majd megvádolta a pópát, hogy dákoromán izgató, vizsgálóbizottságot hozott a nyakára.⁵⁵ A kipellengérezett a következő számban

elhárította a vádakat, az azt követően viszont maga a pópa erősítette meg azokat.

Végül két szépirodalmi példával érzékeltetnénk, mennyire súlyos problémának látták a kortársak az intelligencia megosztottságát. Ion Agârbiceanu *Împăcare* [Megbékélés] c. novellájának az az alapproblémája, hogy a papné és a tanítóné kicsinyes, az elsőségért folytatott vetélkedése miatt (a tanítóéknak nyolc ökrük van, vagyonuk, befolyásos rokonságuk, a papéknál csak négy ökör van) a falu két szellemi vezetője már hat éve nem beszél egymással. Mivel az éppen ott járt tanfelügyelő a felekezeti iskola bezárásával, állami – tehát magyar nyelvű – iskola felállításával fenyegetőzik, ha a falu húsvét vasárnapig nem emel a követelményeknek megfelelő modern épületet, a pap erőt vesz magán, és tekintettel a vészhelyzetre, elmegy békejobbot nyújtani. Az egyszerű kis történet pozitívan zárul, mert már a tanító is lelki szükségét érezte a békülésnek; mindjárt harmincezer téglát, követ ígér az új iskolához, s az asszonyok is lezárják a viszálykodást, sőt még a tanítófiú és a papleány is egymásra talál.⁵⁶ Az olvasóban azonban ott motoszkál a kérdés: miért kellett ehhez a sovinszta magyar oktatási hivatalnok ultimátuma? Liviu Rebreanu regényében Pripász község egyik fő rákfenéje szintén a két szellemi vezető egyenetlensége: „Különben amióta a tanító betette a lábát a faluba, a pópa homályosan érezte: ez az ember abban sántikál, hogy aláássa és csorbítsa az ő tekintélyét. Sok apró piszkálódást lenyelt, csak azért, hogy a parasztok ne mondhassák: íme, két nadrágos román nem fér meg egy faluban.”⁵⁷

- *idegenmajmolás, saját értékeik lenézése*

1872-es cikkében Ioan Lăpădat figyelmeztetett arra, hogy ma már a románok igen távol állnak őseik lelkesedésétől: általános apátia uralkodik, sőt kigúnyolása a nemzeti érzésnek, maga a *nemzet* szó is gúnyosan ejtetik. Nyelvüket csak otthon használják, dallamaikat monotonnak, barbárnak tartják, elfordulnak a népköltészettől, nevetnek hibáikon, saját értékeik helyett az idegenek

ismeretével dicsekednek. Az egyetemi ifjúság és a végzetek kötelessége lenne a nemzeti szellem újraélesztése, ám megfelelnek-e ennek a küldetésnek? „a legtöbb hazug tanokkal térnek vissza közénk; egyesek kozmopolitizmust hoznak, mások egoizmust, megint mások közönyt, materialista erkölcsöt vagy éppen ateizmust. [...] És ha valaki rá merészel mutatni eltévelyedésükre, rögtön azt válaszolják: ez a civilizáció, a harc az előítéletek és a fanatizmus ellen!” Pedig – így a szerző – az igazi civilizáció öntudatot és önérzetet ad a népeknek.⁵⁸

Néhány évvel később született Vulcan már idézett „magyar levele”, melyben a széthúzás mellett az idegenmajmolás vádját adta hőse szájába: a románok nemhogy megkövetelnék az idegentől, hogy közjük telepedve hagyja el nyelvét, szokásait, hasonuljon hozzájuk (miként a magyarok szemében ez természetes), hanem inkább megsüvegelik, az ő nyelvén beszélnek vele, gyermekeiket is megtanítják rá, hogy azok is beszélhessenek az idegenekkel; társaságában egymás között is az ő nyelvén beszélnek, mert mindenki műveltnek akar mutatkozni; egyetlen estélyről, bálról sem szabad távol maradni, ott pohárköszöntőt mondanak a tiszteletére, nemzeti táncát járják. Saját lapjaikat nem járatták, előfizetnek viszont az idegenre, amelyik gyalázza, gúnyolja őket, ők ezt még pénzükkel támogatják. Szóval – zárja levelét *Pista* – ő itt az úr, várja barátját is, érdemes idejönni.⁵⁹

- *pesszimizmus, kishitűség*

A kortársak szerint a nemzeti értékek elvetése nemcsak a kozmopolitizmus, idegenmajmolás következménye volt, hanem a terjedő általános csüggedésé, pesszimizmusé, ami talán még veszélyesebb jelenségnek tűnt a nemzetépítés szempontjából, érthető tehát, hogy ellene is fölverték a küzdelmet. Ennek jellemző megnyilatkozása Vulcan egy 1872-es vezércikke, melynek apropóját Hitetlen Tamás ünnepe adta: „Szokássá, jobban mondva divattá vált, hogy privát körökben, nyilvános gyűléseken és a sajtóban egyfajta reménytelenséggel és hitelenséggel szólunk nemzeti

létünk lehetőségeiről, jövőnkéről.” A helyzet valóban elég lesújtó, ám ok-e ez az általános pesszimizmusra? Egyáltalán nem – szögezte le Vulcan. „Akármilyen rosszul is állunk a haladás, a kultúra és a civilizáció minden területén, ha összevetjük mai helyzetünket a tíz vagy húsz évvel ezelőtti állapottal, mély megelégedettséggel elismerhetjük, hogy haladtunk előre.” A természetben csak fokozatos fejlődés létezik, egyetlen nemzet sem született nagynak, műveltnek, Róma sem, tehát a románok se akarjanak mindjárt a csúcsra ugrani!⁶⁰

- *gyöngye nemzettudat*

A korabeli magyar közvélekedéssel ellentétben a román kortársak igen gyöngének látták nemzetük identitását. Gyökerét részben a egyes házasságokban látták, gyakrabban azonban a nemzeti nevelés hiányában. Ezt fogalmazta meg egy korai cikk jóindulatú hozzáállású szerzője, aki emlékeztetett rá, milyen büszkén mondja egy „gall nő”, hogy ő francia, milyen büszke rá egy „longobárd nő”, hogy olasz, és milyen öntelten állítja egy „hun nő”, hogy ő magyar. A románokat azonban, akik nem ismerik népük történelmét, ugyan mi lelkesítheti föl? Más szerző viszont – ha esetleg álnéven is – egy évtizeddel később keményebben fogalmazott: „A földkerekség minden nemzetét föl lehet villanyozni, ha a létükkel kapcsolatos dolgokkal szólítjuk meg őket; csak mi, románok nem indulunk meg ilyen szavak hallatán, csak mi maradunk hidegek, csak minket nem képes senki közönyünkből kibillenteni.” Az ok itt is a nemzeti neveltetés hiánya, ezért fizetnek elő a románok inkább az idegen lapokra.⁶¹

- *közöny a nemzeti kultúra iránt*

E nemzeti bűn fölelgetése annyira általános, központi témája volt a korabeli román sajtónak, kiadványoknak, hogy a későbbiekben több fejezetben külön foglalkozunk majd vele. Itt „hangulatkeltésként” csak Vulcan idézett elnöki megnyitójának vezérgondolatára utalnánk: ma (1904) senki nem áldoz közcélokra, minden-

kit az egyéni gazdagodás vágya mozgat. Ne hivatkozzon senki a szegénységre – akkor hogyan lehetett majdnem száz bankot alapítani sokmilliós tőkével? Hogyan lehetséges a tülekedés a bankrésztvényekért? Miközben sok faluban egy lélek sem tud írni-olvasni. „Hol vagytok ti, papok és tanítók?”⁶²

Egyet kell-e értenünk a főnti nemzetostorozó véleményekkel, valóban ne lett volna meg a románságban – a román elitben – az anyanyelv, a nemzeti művelődés, intézmények fejlesztésének vágya, az ezek iránti felelősségérzet? Nos, nyilván lehetett volna sokkal többet is dolgozni, áldozni, ám a korszak számos adománya, alapítványa, rendezvénye, magániskolája, egyesülete, a nem jelentéktelen nemzeti sajtó (magának a *Familiának* a négy évtizedes léte és gazdag, színvonalas tartalma) nem a semmiből jött létre, és természetesen nem is a kormány támogatásával. A sommás megnyilatkozások értékelésénél tehát figyelembe kell vennünk a nemzetileg elkötelezett elit érthető türelmetlenségét és maximalizmusát, amihez képest bármely eredmény igencsak soványnak tűnhetett. Erre a lélektani tényezőre – a század első felének vonatkozásában – Sorin Mitu könyve is föl hívja a figyelmet.⁶³